

МЕСТОИМЕНИЯТА ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ТЕКСТ: СТАБИЛИЗАЦИЯ НА НОРМАТА ПРИ ВЪПРОСИТЕЛНИТЕ И ОТНОСИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕНИЯ

Маргарита Димитрова, Институт за български език

Изследват се употребите на въпросителните и на относителните местоимения и местоименни наречия в два възрожденски текста с енциклопедичен характер, „Любословие” (1844-1846) и „Летоструй” (1869). Изследването е основано върху два електронни корпуса от 10 000 графични думи всеки. В наблюдавания период от 25 години лексикалният състав на въпросителните и относителните местоимения и местоименни наречия се стабилизира. Падежните форми при местоименията за лица от м. р. ед. ч. се употребяват непоследователно. При редовете *кой* и *който* се стабилизира употребата като релативи само на относителните местоимения. При *що* и *щото* и при *кога* и *когато* конкуренцията в релативна употреба се запазва, като преобладава релативната употреба на въпросителното наречие.

Обект, метод и цел

Обект на наблюдение в представеното изследване е употребата на въпросителните и относителните местоимения и местоименни наречия в два възрожденски текста: първото българско списание „Любословие”. Ред. и изд. К. Фотинов. Смирна. 1844-1846 и популярното издание „Летоструй или домашен календар за 1869 година”. Ред. Хр. Г. Данов, Й. Груев и Я. Ковачев. Пловдив (Виена). 1869. Двата възрожденски паметника имат близък характер. Те съдържат енциклопедични по характер текстове с популярни сведения в различни области на живота, предназначени за масовия читател и целящи да повишат общата му култура или да му бъдат практически полезни. Както посочва Б. Пенев: „Изобщо съдържанието на Фотиновото „Любословие” е било твърде разнообразно; в него всеки български четец, бил той търговец, занаятчия, земеделец, учител или свещеник, е могъл да намери нещо интересно за себе си” (Пенев 1977,2:530; вж. и тематичната класификация на статиите в „Любословие” у Пенев 1977,2:525-530). Такъв характер има и съдържанието на „Летоструй”, за което Г. Боршуков отбелязва, че с просветната си насоченост и енциклопедичния си характер „е играло полезна роля като истинско българско списание за семейството.” (Боршуков 2003:269)¹.

Двете изследвани списания представят езиковата практика от втората и третата четвърт на XIX век. Това е най-бурният период от строителството на новобългарския книжовен език във всяко отношение: във връзка с идеите и позициите на книжовниците; по отношение на писмената практика; спрямо популяризацията на новобългарски текстове; чрез кодификациите на новобългарския книжовен език в глосарите, граматиките и кратките речници към тях, в преводите на Библията като сакрален образец за книжовна реч (вж. ИНКЕ 1989; Първев 1975; Кювлиева 1997; Иванова 2002) и чрез образователната система (увеличаване по брой и териториално разпространение на българските училища, вж. напр. Генчев 1988).

Двете изследвани списания са издадени с разлика от около 25 години. Съотнесена към времето на публикуването им, тази разлика дава възможност да се проследят активните процеси в практиката на българските книжовници във връзка с

---

¹ Изследванията върху списание „Летоструй”, както и върху книжовното и писателското дело на Хр. Г. Данов са малобройни и не особено популярни днес. Срв. Карагюлев 1905.

езиковото строителство и унификацията на нормите независимо от идеите, които авторите са споделяли.

Изследователската цел за самостоятелно и репрезентативно проучване на възрожденската писмена практика е осъществена чрез прилагане на статистически методи. От всеки от двата изследвани паметника на случаен принцип беше създаден и обработен с подходящи програми² електронен корпус от по 10 000 графични думи (10 извадки по 1000 графични думи). Тази методика осигурява количествена точност на наблюдаваните явления и съпоставимост на наблюденията върху (част от) възрожденската езикова практика.

Целта на проведеното изследване е да се установи стабилизацията на нормите при въпросителните и относителните местоимения през Възраждането. За постигането ѝ се проследяват употребите на въпросителните и относителните местоимения и местоименни наречия³, регистрирани в корпусите от „Любословие“ и „Летоструй“. Във всеки паметник поотделно, съпоставително между двата изследвани текста и с оглед на съвременната норма⁴ се търсят прилики и разлики във връзка с:

- лексикалният състав,
- морфологичното формоизменение,
- функционирането на изследваните видове местоимения.

Извън настоящото наблюдение остават различните графични особености, включително и случаите на графично означените падежни форми (напр. *коя* и *кой*©, *коя-то* и *кой*©-*то*, *какви* и *каквы*) поради вероятността това да е само писмена практика.

Особен интерес представляват два пункта, свързани с установяването и функционирането на съвременния (книжовноезиков) нормативен комплекс. Първият пункт е употребата на форми за косвен падеж при въпросителните и относителните местоимения от м. р. ед. ч. – една кодифицирана норма, която днес твърде често се нарушава (за възрожденския период вж. Попова 1979б). Вторият пункт е конкуренцията между въпросителните и относителните местоимения при подчинено изречение и процесът на установяване на съвременната норма (при подчиненото определително изречение вж. Попова 1979а; Русинов 1984:189-190; ИНКЕ 1989:439-440).

Лексикален състав

Лексикалният състав на въпросителните и на относителните местоимения в двата изследвани възрожденски корпуса не се различава от съвременното състояние на книжовния език. Регистрирани са употреби на всички семантични групи без местоименията за притежание *чий* и *чийто*, които и в съвременния език се употребяват рядко⁵. Специалната форма за лица мъже *колцина* (1 случай) се среща само в „Летоструй“ и се появява в единствения правилен контекст:

---

² За настоящето изследване е използван пакет програми (Build, Lemma и Concord) за статистическа обработка на текстови файлове, създаден в рамките на Проект 208-4, ОХН, 1992-1995, финансиран от ФНИ-МОН, ръководител д-р Мария Стамболиева. Пакетът програми се използва и в момента в Служба „Електронен архив на българския език“ при Института за български език - БАН.

³ Думи като *зачто*, *защо*, *докле*, *зачто-то* не се разглеждат, защото функционират като съюзи и в двата изследвани текста.

⁴ За книжовния език, системата, нормата, узуса и кодификацията с оглед на българския език вж. най-компактно у Босилков 1986:8-23 и цитираната там библиография.

⁵ По статистически данни местоименията от редовете *чий* и *чийто* са много редки, срв. за публицистичен текст: 2 употреби на реда *чий* и 110 употреби на реда *чийто* в корпус от 500 000 граматични думи (Тодорова, Панчовска 2001); в разговорната реч: 1

Колцина му ся сръдях©, кога-то гы помъряше и посъвутуваше за домашн©-т© имъ неурядностъ, нечистот© и луностъ.

Като особености на лексикалния състав могат да се посочат следните явления. В „Любословие” се срещат две лексеми, които са останали извън съвременния книжовен език. Местоимението за количество *колкова/колкува* (3 случая) се конкурира с *колко* (4 случая). Наречието за място *камо* (1 случай) се употребява наред с преобладаващото *где* (5 случая).

И в двата корпуса наречията за място са представени чрез съкратените си варианти, определени в литературата като народноразговорни. Въпросителното наречие е само в графична форма *где* („Любословие” – 5 случая, „Летоструй” – 2 случая). При относителното наречие преобладава *гдемо* („Любословие” – 14 случая, „Летоструй” – 17 случая), а *дето* се среща с по 1 употреба. Вариантът *където* се среща само с 1 употреба в „Летоструй”. Активната употреба на *където*, днес стилистично неутрално, може да се отнесе към следосвобожденския период.

Морфологично формоизменение. Падежни форми при местоименията от м.р. ед. ч.

Регистрираните в корпусите падежни форми са малко: *кого* (2 употреби в „Любословие”); *когото* (3 употреби в „Летоструй”) и *комуто* (1 употреба в „Летоструй”). Те се срещат само в синтактични позиции, изискващи косвен падеж, и при кореференция на местоимението с дума, назоваваща лице мъж. Срв.:

...не ви подарувамъ азъ тоя животъ, но Николай, кой е великийъ служителъ Господень, кого вие на помощъ привыкнахте... („Любословие”)

Той е нарядень въ 963 (...) за въспоминаніе на мъченичество-то на Алиевый сынъ имамъ Хюссеина, кого-то Езиди-ти убили у Кербаля. („Летоструй”)

Богъ испрати Попъ Пръвана за священникъ, кому-то дойде отъ-р©к©, та (...) направи отъ запустульий Врътопъ единъ малъкъ хубавъ градецъ. („Летоструй”)

В 1 случай е употребено съчетанието *на когото* вместо формата *комуто*:

Надпись-тъ на писмо-то трябва да е ясенъ и трябва да носи: 1) имя-то и прякора или званіе-то на когото ся праща... („Летоструй”)

Посочените по-горе условия, изискващи косвен падеж според съвременната книжовноезикова норма, са много редки в изследвания материал. Обаче дори при наличието им има случаи, в които се употребява именителна форма:

Гентий беше тогава въ Скодра, кой като се покори и предаде на Римляны, заведоха го въ Римъ заедно со съ сичко му семейство. („Любословие”)

Чясто ся случва та господаръ-тъ ви няма время самъ да ви поучи за нещо, нъ той ще ви изучи и предаде всичко пъкъ презъ калфъ-тъ ви, на кой-то той преди васъ е предаль занаята... („Летоструй”)

Въпросителните местоимения в собствена функция

В двата изследвани корпуса са представени всички (атрибутивни и предикативни) употреби на въпросителните местоимения, които са присъщи на съвременната книжовноезикова норма: за пряк въпрос, с интензифицираща функция,

---

употреба на реда *чий* в корпус от 100 000 графични думи (Николова 1987); в енциклопедичен текст: 2 употреби на реда *чийто* в корпус от 10 000 графични единици (срв. и определянето на местоименията в енциклопедичния текст като рядка група думи у Димитрова 2006:160-161).

като въвеждащи подчинено допълнително изречение, управлявано от перформативен глагол, глагол за психическа дейност или глаголите *има(м)* и *няма(м)*.

При пряк въпрос се употребяват различни семантични групи местоимения според комуникативната цел на говорещия („Любословие – 18 случая, „Летоструй” – 12 случая), срв.:

Кой е той Николай, и кои мъже той освободи? („Любословие”)

А какви свойства и какви знания са потребны на добра домакыня? („Летоструй”)

Употребата на въпросителните местоимения и наречия с интензифицираща функция също е комуникативно мотивирана („Любословие – 5 случая, „Летоструй” – 14 случая):

Колькѡ са лишме и не сме причастни отъ тухна благодать! („Любословие”)

О каквѡ голяма отговорность иматъ майкы-ты на себе! („Летоструй”)

При подчиненото допълнително изречение („Любословие” – 14 случая, „Летоструй” – 57 случая) функционирането на въпросителните местоимения и наречия не се различава от съвременната норма.

В „Любословие” употребата на въпросителните местоимения в подчинено допълнително изречение е характерна за реда *какъв* (11 случая от общо 16 употреби) и не е типична за реда *кой* (само 3 от общо 79 употреби), за местоимението *що* (само 1 от общо 46 употреби) и за наречията (само *где* с 2 употреби). Напр.:

Богъ е сердцеводець и знае отъ каква самъ причина принѡжденъ да излагамъ такова продолженіе, и да наполнѡвамъ съ него толькѡва столпове въ мое изданіе Любословно.

Пытай земля, и та ще ти покаже где се намурѡватъ.

В „Летоструй” употребата на въпросителните местоимения в подчинено допълнително изречение е характерна за редовете *кой* (12 случая от общо 16 употреби) и *какъв* (8 случая от общо 17 употреби), за местоимението *що* (15 случая от общо 31 употреби), за местоимението *колко* (всичките 6 употреби) и за наречията *где* (1 от двете употреби) и *как* (12 от 18-те употреби), но не е присъща на наречието *кога* (само 1 от 31 употреби). Напр.:

Заради това той продава нуцо отъ баццины-ты си нивя и лозія и отива по чюждинѡ за да ся учи и да види какъ живуе и що прави свутъ-тъ.

Попъ-тъ имъ расказваше колко имъ е нужденъ тоя пѡтъ и колко полезень ще да имъ бѡде той испослу...

Конкуренция между отделните въпросителни местоимения

В двата изследвани текста има конкурентни отношения между субстантивирания форма *какво* и местоимението *що*, което днес се употребява само в специфични случаи (вж. Ницолова 1986:155).

В „Любословие” при пряк въпрос се предпочита *що* (6 употреби) пред *какво* (1 употреба) срв.:

Що бехъ като не бехъ се родилъ? Що самъ сега? Що ще станемъ утре?

Свѡществлю, какво значи? Над чи ме?

При подчинено допълнително изречение е обратното: предпочита се *какво* (4 употреби) пред *що* (1 употреба):

...защото, ако не познава нукоа ручь, като прочита, веднага отваря словаря си и навчва се **какво** значи онаа ручь що не разбира.

Досенова става що е броилъ 360 два столъпника, а **що** е собралъ отъ оныа що са во Одесса, во Влахо-Богданіа и въ Болгаріа спомоществователи, то остава на тяхъ да смислятъ.

В „Летоструй” при пряк въпрос се среща само *что* (3 употреби):
Нъ **что** ли бы стан©ло, ако всяка троища отдулена отъ тръканіе веднага ся замуняваше съ нов©?

При подчинено допълнително изречение се предпочита *що* (15 употреби) пред *какво* (3 употреби):

...оттова бух© испадн©ли въ такъв© сиромаші«, та нито имах© съ **що**, нито пакъ знаях© какъ да си помогн©тъ.

Въ училище-то ся учи чловукъ за да знае и познава всяко нучто: кое **какво** е, кое за **что** е, кое какъ да направи или употруби, та да може да ся помине по-добру...

Употреби на въпросителните местоимения, останали извън съвременната норма

Във всеки от двата паметника в единични случаи въпросителните местоимения функционират вместо съюзите *че* и *да*, предлога *като* и др. Срв.:

Сега и добрый Христіанинъ и полузный гражданинъ, и вообще секій человуколюбивый поиматъ и чинатъ доброе воспитаніе людско **какъ** за первуйшее отъ сички дуйствіа що спомагатъ на благощастіе за **какво** и да бы было приобщеніе. („Любословие”)

Той твърду добру е опозналъ **какво** само съ едно проповуданіе и просто изясняваніе на Божіи-ты словеса щ©тъ мог©тъ да ся просвуютя... („Летоструй”)

Употребата на *що* в пряк въпрос и в подчинено допълнително изречение също е извън съвременната езикова практика. Въпреки че не е отхвърлена от кодифицираната норма, тази употреба днес звучи архаично.

Относителните местоимения в собствена функция

В двата изследвани корпуса относителните местоимения и местоименни наречия се срещат в подчинени определителни, обстоятелствени и подложни изречения, с просентенциална употреба и като предлози. В „Летоструй” *както* (12 случая от 21 употреби) се среща и с присъединителна функция в израза *както* и. Основната употреба на относителните местоимения е в подчинени определителни изречения („Любословие” – 136 случая; „Летоструй” – 169 случая).

В „Любословие” употребата на относителните местоимения в подчинено определително изречение е характерна за реда *който* (99 от 136 употреби), наречието *дето* (всичките 15 употреби), местоимението *щото* (7 от 18 употреби) и наречието *когато* (6 от 14 употреби). Напр.:

Опруделеніи лукари с© Есмеръ ефентій, **който** беше первый ученикъ въ Галатосарайское цулебно училище, и сега е лукарь на болница Ц. стражсы; и Г. Дрозъ, **който** е былъ докторъ на цулебно училище Парисійское.

Предъ осмь дена пислваше ми се че въ цуло Терново и въ неговы окрестны страны, **гдето** пращаль 48 тула, едвамъ и едвамъ самъ четьри намурили мусто!

В „Летоструй“ употребата на относителните местоимения в подчинено определително изречение е характерна за реда *който* (130 от 136 употреби), наречieto *гдето* (17 от 18 употреби) и местоимението *щото* (8 от 16 употреби). Напр.:

Заедно съ свуткавиц©-т© излиза и единъ силенъ трясъкъ, **кой-то** наричамы гръмотевиц©.

Истинско котило на Гръцы-ты у Европейск© Турци© е Халцидическый полуостровъ (на югъ отъ Солунъ), **где-то** живу©тъ неразмусени съ други племена, ако ся извади градъ Низворо, **где-то** на половин© живу©тъ Турци, и Свята Гора, **где-то** има и Славяны.

Останалите случаи на употреба на относителните местоимения са значително по-редки. В подчинено обстоятелствена изречение се срещат *щото* и наречията („Любословие“ – 22 случая; „Летоструй“ – 27 случая). В подчинено подложно изречение се употребяват само местоимения от реда *кой* („Любословие“ – 1 случай, „Летоструй“ – 6 случая). В просентенциална употреба се срещат ограничен кръг относителни местоимения. В „Любословие“ има 14 такива случая, 11 от които са с *каквото*, останалите – с *което* и *щото*. В „Летоструй“ има 7 случая, разпределени между *колкото* и *както*. В „Любословие“ относителното местоимение въвежда и подчинено допълнително изречение:

...като запали вътре спирто (върла ракіа), искарѣва отъ нея **колкото** има въздухъ та станѣва тогава легка, и тогава може да стои на въздухъ и да ходи така, *каквото* ходи по вода-та...

Специфични за „Летоструй“ са присъединителните конструкции с *както* и (12 случая):

Гръмотевица-та излиза въ едно врумя съ свуткавиц©-т©, **както** и прасканіе-то на електрическ©-т© искр© ся чюе веднага, кога излузе искра-та изъ машин©-т©.

Конкуренция между отделните относителни местоимения

В „Любословие“ при подчинено определително изречение основно се употребява редът *който* (99 случая) и много по-рядко местоимението *щото* (7 случая). Наречията *гдето* (15 случая) и *когато* (6 случая) в тази синтактична структура невинаги са синонимни с реда *който*.

При просентенциалната употреба съвременните конструкции с *което* (2 случая) са значително по-малобройни от остарелите с *каквото* (11 случая), срв.:

...по крайней муру обаче длъжни сме да слудуваме по негови правила и наставлені© така *каквото* праватъ ученіи людіе на днешній день, за **което** като немамъ мусто да говоримъ, преставамъ.

и *вмустѣ* слава и почестъ, **каквото** се и *надахме*, *смертнѣи* страхъ и *освѣденіе* притисна ны и *обгради*.

В „Летоструй“ при подчинено определително изречение основно се употребява редът *който* (130 случая), а конкуриращото го местоимение *щото* (8 случая) остава периферно. Местоимението *колкото* (5 случая) и наречието *гдето* (17 случая) в тази синтактична структура невинаги са синонимни с реда *който*.

Употреби на относителните местоимения, останали извън съвременната норма

В двата паметника местоименията *каквото*, *щото* и *както* функционират като съюзи *че* и *за да*, предлози *както* и *като* и под. Характерна за „Любословие“ е широко застъпената остаряла употреба на *каквото* (10 случая), срв.:

...освень, казвамъ, тыа неговы особы трѣ дове и усердное плащану, най-малкѣ повече отъ двесте двастольницы, каквото ми и пише, въ това настояніе благодѣшно пожертвѣвалъ е..

В „Летоструй“ в подобни случаи се използват *колкото* и *както*, срв.:

Арнаути-ти или както ся наричатъ по свой языкъ Шкыпетари-ти (планинци) сѣ отъ Иллирійско потекло.

Употребата на *каквото* като предлог в абсолютни стойности е много по-честа в „Любословие“ (16 от 39 употреби), отколкото в „Летоструй“ (5 от 8 употреби). Обаче и в двата текста половината от употребите на *каквото* са като предлог, т. е. това е характерно за възрожденския текст, срв.:

...а най-паче преблагодаримъ на господина Ралла хѣз Маврида родомъ Шѣ менца, който ма подкрупн преблагороднѣ каквото за издание а-гѣ тома, така и за в-гѣ.. („Любословие“)

При това грѣмъ-тѣ минува по най-добры проводницы, какво-то по металлы, по влажны тула, по дрѣвїа и пр. („Летоструй“)

Местоимението *щото* и в двата паметника функционира като съюз, срв:

Казватъ, че това землетрасеніе толкѣва стана силно, щото Цариградско море се оттрѣгна въ разстояніе тры мїла (единъ почти часъ), и многѣ корабли се изгѣ биха. („Любословие“)

Богъ така прумѣдро е устроилъ чловука, що-то дори и да ся учи чловукъ много пакъ не може да разбере всичко, що ся работи у него. („Летоструй“)

Местоименното наречие *както* функционира като предлога *като* в „Любословие“, но няма подобна остаряла употреба в „Летоструй“, срв.:

Това наручіе, каквото видохме, Болгарско е, отъ Болгары и за Болгары преведено, и сукїй Болгаринъ както наслудникъ, долженъ е да го сохрани во учебнѣи азыкъ и писменнѣи. („Любословие“)

Въпросителните местоимения във функция на относителни. Конкуренция

И в двата изследвани корпуса въпросителните местоимения и наречия функционират и в случаи, в които според съвременната норма може да се употреби само относително местоимение: в подчинено определително изречение и в подчинено обстоятелствено изречение. Двата възрожденски текста обаче се различават

съществено по количеството и лексикалния състав на въпросителните местоимения в тази несвойствена днес функция.

В „Любословие” основната употреба на въпросителните местоимения е във функцията на относителни. Местоименията от реда *кой* се срещат в подчинено определително изречение в 89,87% от случаите (71 от 79 употреби), сред които няма предпоставено подчинено определително изречение. Местоимението *що* се употребява в подчинено определително изречение в 80,95% от случаите (34 от 42 употреби)⁶. Сrv.:

Поморска-та търговія пристига въ година-та до 100 милліона гр. коя най-повече сосъ Еурпеане-те става.

Ученицы нукои кои послу отъ много време не показаха никаковъ успухъ, отложиха се (испадиха се) отъ това училище.

Когато разбира единъ человекъ онова що чети, тогава по-голема склонность и любовь има за прочитану...

Успоредно с релативната употреба на въпросителните местоимения функционират и същинските релативи, сrv. напр.:

За да спомогнатъ на оныа, които са повредиха отъ тѣа наводненіа, царское семейство даде 12000 франги.

Местоименията от реда *който* се срещат в подчинено определително изречение в 82,5% от случаите (99 от 102 употреби). В абсолютни стойности изреченията с *който* (99) преобладават пред изреченията с *кой* (71).

Местоимението *щото* по-рядко се употребява в подчинено определително изречение (7 от 18 употреби), както е в следния пример:

Воздѣины-о корабль беше прилготовенъ въ една ливада близѣ при единъ Султанскій Кіушкъ щото е у едно широко поле на Хайдаръ-Паша.

Това може да се дължи на съюзната му функция в подчинено обстоятелствено изречение, характерна и днес (сrv. Ницолова 1986:136):

Въпросителните наречия се употребяват в структури, типични и за съвременната норма: пряк въпрос и подчинено допълнително изречение. В подчинено определително изречение се срещат само относителни наречия: *гдето* (15 употреби) и *когато* (6 употреби).

В „Летоструй” въпросителните местоимения рядко функционират като относителни. В подчинено определително изречение при реда *кой* в корпуса има 1 такъв случай от общо 16 употреби, а при местоимението *що* - 8 такива случая от общо 31 употреби. Сrv.:

Мол « вы, рукохъ, пріятелю, коя е тая госпожа, що казва слово-то?

В тази структура се среща и относителното местоимение *щото* (също с 8 употреби), сrv.:

Не срамувайте ся отъ да правите всичко, що-то е ваша работа...

Въпросителните наречия *где* и *как* се употребяват в структури, типични и за съвременната норма: пряк въпрос и подчинено допълнително изречение. Въпросителното наречие *кога* обаче в 93,55% от случаите (29 от 31 употреби) се употребява в подчинено обстоятелствено изречение (предпоставено и задпоставено) вместо относителното *когато*. Сrv.:

Сръдце-то кога ся све кара кръвь-т© въ жилы-ты; а кога ся распустити, то кръвь-та ся влива въ него.

---

⁶ За функционирането на *що* като релатив вж. у Ницолова 1986:135-136.

В подчинено обстоятелствено изречение се среща и относителното наречие *когато*, но само с 9 употреби, срв.:

Кога-то у единъ облакъ има свободно положително електричество, а у другъ отрицателно, то дву-ту противны електричества ся сиять да ся съединятъ и свръж«тъ...

Изводи

Направените наблюдения върху корпуси от две възрожденски издания с научнопопулярен характер водят до следните изводи:

➤ Стабилизира се лексикалният състав на въпросителните и относителните местоимения и местоименни наречия. В по-късното издание не се срещат лексеми с локална употреба, чуждоезиков или книжен характер.

➤ Падежните форми при местоименията за лица от м. р. ед. ч. се употребяват непоследователно – знак, че тази норма не е стабилна през втората и третата четвърт на XIX век.

➤ Стабилизира се употребата като релативи само на относителните местоимения. В по-ранния текст се наблюдава силна конкуренция между въпросителни и относителни местоимения в релативна функция. В по-късния текст конкуренцията е малка, а местоименията от реда *кой* изобщо не се срещат в релативна употреба.

➤ Запазва се конкуренцията между *що* в релативна употреба и *щото*.

➤ Запазва се конкуренцията между *кога* в релативна употреба и *когато*, като преобладава релативната употреба на въпросителното местоименно наречие.

ЛИТЕРАТУРА

Босилков 1986: *Босилков, К.* Кратка история на българския книжовен език. Сегедски университет „Атила Йожеф”, Сегед, 1986.

Боршуков 2003: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика. 1844-1877- 1878-1885. Изд. „Парадокс”, УИ „Св. Кл. Охридски”, С. 2003.

Генчев 1988: *Генчев, Н.* Българско Възраждане. Трето преработено и допълнено издание. Издателство на ОФ, София.

ГСБКЕ 1983: *Граматика* на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология. Издателство. на БАН, София.

Димитрова 2006: *Димитрова, М.* Енциклопедичният текст през призмата на лингвостатистиката. - Светът на речника. Светът в речника (Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на чл.-кор. д.ф.н. Емилия Пернишка), ИК "Знак'94", София, 2006, с. 155-169.

Иванова 2002: *Иванова, Д.* Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език. ИК „Призма”, Пловдив.

ИНКЕ 1989: *История* на новобългарския книжовен език. Издателство. на БАН, София.

Карагюлев 1905: *Карагюлев, Кл.* Книжовни трудове и език на Христо Г. Данов. Отпечатък от юбилейния сборник. С., 1905, 86 стр.

Кювлиева 1997: *Кювлиева, В.* Българското речниково дело през Възраждането. АИ „Проф. М. Дринов”, София.

Николова 1987: *Николова, Цв.* Честотен речник на българската разговорна реч. „Наука и изкуство”, 1987.

Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. „Наука и изкуство”, София.

Попова 1979а: *Попова, В.* Една нова употреба на местоимението *който* в развитието на българския книжовен език. – Помагало по история на българския книжовен език.

Възрожденски период., „Наука и изкуство”, С., 1979, с. 352-360 (първа публикация: 1963).

Попова 1979б: *Попова, В.* Къв историята на опозицията *който – когото* в съвременния българския книжовен език. – Помагало по история на българския книжовен език. Възрожденски период., „Наука и изкуство”, С., 1979, с. 361-369.

Първев 1975: *Първев, Хр.* Очерк по история на българската граматика. „Наука и изкуство”, София.

Русинов 1984: *Русинов, Р.* История на новобългарския книжовен език (второ издание). „Наука и изкуство”, С., 1984.

Тодорова, Панчовска 2001: *Тодорова, Е., Панчовска, Р.* Честотен речник на българската публицистика (1944-1989). Второ допълнено издание. АИ „Проф. М. Дринов”, София, 2001.